

Leopold Schwarzschild

DEN RÖDE PREUSSAREN

Bonniers

Den röde preussaren

LEOPOLD SCHWARZCHILD ger i föreliggande verk en hänsynslöst uppriktig skildring av Karl Marx' personlighet. Han skildrar mannen som en "röd preussare", som en makthungrig individ vilken efter att ha misslyckats både som vetenskapsman och politiker ger sig de apokalyptiska profetiorerna i våld och därmed ger utlopp åt ett verksamhetsbegär som inte på annat sätt kan stillas. Marx mottog under sin ungdom mycket starka intryck av den preussiska militärstaten. Han ville på 1850-talet kasta sitt land i krig mot både Ryssland och Frankrike och han gillade fullkomligt det orättfärdiga kriget mot Danmark 1864. Buset av våld tilltalade honom; han såg däri ett hjälpmedel för "bourgeoisins" störtande, som var den innersta kärnan i hans utopiska evangelium. Det Preussen som han under landsflykten fortfor att älska skulle nämligen ur krigets skärseld framgå revolutionärt och "proletärt". Schwarzschild visar i sin särregt fängslande skildring, hur dessa teorier successivt utvecklades under Marx' dystra och fattiga tillvaro som landsflykting, och han ger en synnerligen åskådlig bild av hur denna tillvaro i verkligheten gestaltade sig. Verket lämnar efter sig intrycket av en hård dom över både Karl Marx' personlighet och verk.

Bonniers

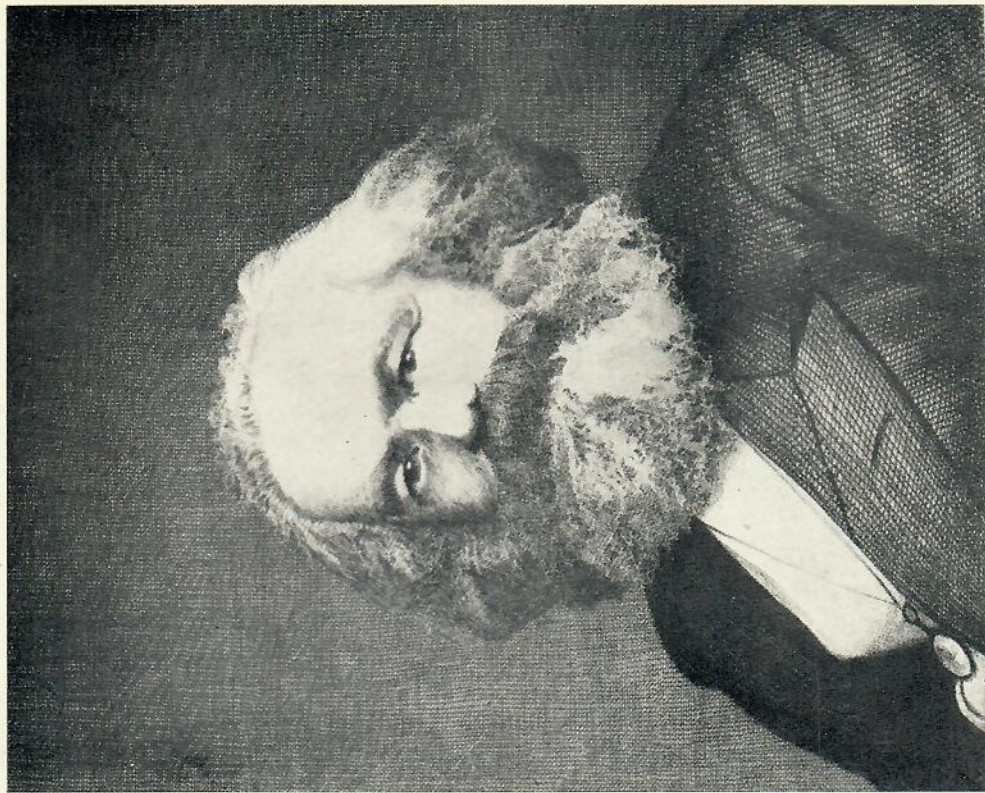
LEOPOLD SCHWARZSCHILD

Den röde preussaren

KARL MARX — LIV OCH LEGEND

Stockholm

ALBERT BONNIERS FÖRLAG

Karl Marx.

Karl Marx

FÖRORD

Om man skall välja ett namn för den tidsålder vi lever i kan man gott kalla den för den marxistiska. Ty på ett eller annat sätt leder alla viktiga fakta i tiden tillbaka till en och samme man — Karl Marx. Det kan inte förnekas att det är han som är manifesterad i Sovjetrysslands själva existens och speciellt i de sovjetryska metoderna. Även de ortodoxa marxisterna, som annars inte tar med i räkningen personlighetens inflytande på historiens förlopp, gör ett undantag för detta fall. Utan Marx skulle det inte ha funnits någon Lenin, utan Lenin inget kommunistiskt Ryssland. Men indirekt är Marx också ansvarig för alla de andra totalitära staterna; visserligen kan de vara rivaler till Sovjetryssland, men de är samtidigt imitationer eller varianter av den sovjetryska modellen. Och till slut är det för Marx' skull som den övriga världen är efter år har tvungits offra den ena liberala traditionen efter den andra på självbevarelsens altare. Det råder inget tvivel om att hela vårt liv hade varit annorlunda om Marx inte hade levat.

”Av frukten känner man trädet.” Praktiskt taget alla tidigare biografier över Marx är skrivna för många år sedan innan ännu någon frukt hade mognat. Den tidens levnadstecknare — beundrare och troende — var övertygade om att frukten inte kunde bli annat än välsignelsebringande och de behandlade sitt ämne i ljuset av denna anteciperade välsignelse. Men den bild som den förverkligade marxismen ger oss har inte mycket gemensamt med de gamla levnadstecknarnas fiktioner. Nu framträder drag som förut har förbisett, medan andra som var rena uppfinningar försvinner. Om denna bok ger en tolkning av Marx som avsevärt skiljer sig från den konventionella versionen, beror det på att den frukt, varav man känner trädet, numera har mognat och fått en mycket påtaglig form.

Det finns även något annat, som gör att denna bok kan anses sträcka sig över de tidigare biografierna. På senaste tiden har ett stort material blivit tillgängligt som inte stod till förfogande för tidigare författare, nämligen Marx' och Engels' fullständiga korrespondens. Visserligen ut-

Till svenska av NILS HOLMBERG

efter en amerikansk översättning från författarens tyska manuskript

Omslag av Mark Sylwan

Amerikanska originalets titel: The Red Prussian

Copyright, 1947, by Charles Scribner's Sons

Stockholm. Alb. Bonniers boktryckeri 1949

gavs en samling av dessa brev redan före första världskriget av det tyska socialdemokratiska partiet. Men det har sedermera visat sig att denna kollektion var omsorgsfullt rensad på allt som kunde ställa Marx i en ogynnsam dager. Hundratals brev var uteslagna, i en massa av de medtagna var hela sater, ja stycken uteslagna och hundratals komprometterande uttryck ändrade. Det är svårt att förstå vad som förmådde Marx-Engels-institutet i Moskva att ersätta denna fromma förfalskning med en ny, absolut osminkad version. Antagligen hade den intellektuella och moraliska klyftan mellan Sovjetryssland och den övriga världen blivit så bred att utgivarna inte ens märkte att de gjorde sin hjältes minne en björnjäms. Hur som helst har vi nu till vårt förfogande de brev som i fyrtio års tid växlades mellan kommunismens båda pionjärer och där de avslöjade sina intimaste tankar och berättade sina hemligaste förehavanden. Den avslöjar för oss inte den legendariske utan den sanna Marx. Det finns knappt någon stor historisk figur som vi har ens tillnärmelsevis samma uttömmande och autentiska upplysningar om som vi nu — tack vare dessa fyra volymer — har om Marx. Mitt under trettioalets tumult och oro väckte detta fantastiska arbete praktiskt taget ingen uppmärksamhet när det utkom i Tyskland. Det försvann i bibliotekens djup utan att efterlämna en krusning på ytan. Jag betraktar det som en heder att få dra fram det i offentlighetens ljus.

Läsaren torde observera att denna biografi slutar med Marx' död år 1883. Hans oerhörda betydelse för mänsklighetens öde trädde först sedermera i dagen. Jag hoppas att en dag kunna komplettera "Den röde preussaren" med en fortsättning, "Den röde preussarens arv". Där skall göras ett försök att i romanform upprulla det som fått namnet "marxism". Det väsentliga innehållet i denna roman lyser igenom på flera ställen i den nu föreliggande boken. Men det kan kanske vara lämpligt att gå en smula utöver de spridda anmärkningarna och med några drag söka skissera denna föga imponerande människas oerhörda posthuma inflytande.

Det väsentliga är att Marx' inflytande på världshistorien är av två slag. Hans *tryckta* läror verkade genom den legend som utgick från dem — och endast på denna omväg, endast som legend. Efter 1917 har tillkommit de gigantiska verkningar som framsprungit ur de *otryckta* läror som hans liv och exempel har givit.

Marx' tryckta lära var som teori betraktad alldeles söndersmulad redan några år efter upphovsmannens död. Och verkligheten smulade sönder den på ett ännu mer drastiskt sätt. Hela utvecklingen gick i motsatt rikt-

ning mot den som Marx hade förutsagt som oundviklig enligt otaliga "lagar"; särskilt uteblev arbetarnas fortskridande "utarmning" och avlöstes av motsatsen. Från och med 1890 började i alla de länder där socialismen var lagligt tillåten, ledarna för de marxistiska partierna att förlora förtroendet för de marxistiska läroerna. De förblev socialister, ty därtill behövs och behövdes ingen Marx. Men utan att öppet erkänna det, ledde de sina partier tillbaka till de för-marxistiska läroerna, enligt vilka socialismen hade betraktats som "önskvärd", inte som "oundviklig" och som i regel förordat en utveckling genom reformer, lagstiftning och så småningom skeende förändringar.

Men under det att den marxistiska vetenskapen alltså dog bort, växte ur den fram en myt, som i propagandasyfte avsiktligt understöddes. Det fanns inte en på tusen bland partimedlemmarna, inklusive de "intellektuella", som hade läst Marx. Men nu fick de höra att hans vetenskap existerade och att den på ett oemotsägligt sätt bevisade, att en socialistisk omvandling av världen inte bara var mänskligt önskvärd utan övermänskligt viss och ofrånkomlig. De trodde på existensen av denna "vetenskap". Den lovade dem verkligt spännande saker och stärkte dem på ett underbart sätt med en primitiv tro av såväl äldsta som modernaste snitt. Här undiagnades de återigen med sådana urgamla men evigt verk samma fiktioner som djävulen — nu kallad kapitalism — och paradiset — nu kallat socialism — och samtidigt visste de att de följde den hypermodern och vördnadsfullt dyrkade gudom som kallades vetenskap.

De mäktiga illusioner, chimärer och legender, vartill Marx' tryckta "vetenskap" förvandlades — det var dessa och icke vetenskapen som blev ett lockbete för världen på samma sätt som tidigare ett oräkneligt antal andra illusioner, chimärer och legender. Inte ens de rödaste av de röda ledarna vann sina framgångar genom att följa Marx' tryckta uppenbarelser. När Lenin efter att i hela sitt liv ha grubblat över mästarens skrifter år 1917 satte i gång sin revolution, gjorde han som alla andra kuppmakare i historien. Han utnyttjade till det yttersta ett lämpligt tillfälle och sköt hänsynslöst åt sidan den marxistiska vetenskapen, vilken i själva verket förbjöd en revolution i ett sådant "omöget" land. Lika litet kom den marxistiska vetenskapen till användning, när det efter revolutionens genomförande gällde att bygga upp Sovjetunionen, och detta helt enkelt därför att vetenskapsmannen Marx uteslutande hade sysselsatt sig med kapitalismens störtande och aldrig med socialismens

uppbbyggande. Icke desto mindre envisades Lenin även efter revolutionen — liksom sedermera hans efterträdare — att klistra etiketten "marxistisk vetenskap" på allt vad han gjorde och underlät att göra. Han förstod att uppskatta det ovärderliga stöd som myten om denna "vetenskap" förskaffade honom hos otaliga människor såväl i hans eget land som i utlandet. Och hans efterträdare uppskattade det icke mindre.

Men vid sidan av den tryckta Marx har vi den praktiska politikens Marx, de tillämpade men oskrivna reglernas Marx, den Marx som vi finner i konfidentiella, icke för offentligheten avsedda dokument, instruktioner, omdömen, brev. Och denne andre, hitills utforskade Marx hade ett ännu större och dessutom mera direkt inflytande på världshistoriens förlopp än den legend som utgick från mannens pseudo-vetenskapliga verk. Ty hos politikern Marx, hos hans maximer och metoder, fann Lenin en lära som han verkligen kunde använda, som han begärligt uppsög och utnyttjade med den gode skolgossens samvetsgrannhet. Här fann sovjetdespotismen sin urtyp — inte hos bortglömda bojarer och gosudarer som naiva allvetare i sitt djupsinne tror sig ha upptäckt; här var mönstret för dess stil, moral, teknik och praxis såväl i det egna landet som gentemot världen, här var med ett ord grundvalen för vår tids pågsammaste företeelse. Det är Marx som är källan! Detta är det andra, mera betydelsefulla och hitills oidentifierade arv som han har efterlämnat åt världen. Hans praktiskt politiska initiativ, hans strider, manipulationer och intriger har knappast nämnts av tidigare levnadstecknare och aldrig blivit riktigt klarlagda. Till och med hans stora försök att förvandla 1848 års demokratiska revolution till "proletär" och de förbluffande moderna metoder han därvid använde har hittills varit höljda i ogenomträngligt dunkel. Den som i denna biografi läser historien om dessa omstörtande händelser kan inte hysa minsta tvivel om att han har framför sig ursprunget och modellen till de revolutionerande händelser som många decennier senare började utspelas i gigantiskt förstorad skala.¹

New York, februari 1948.

L. S.

¹ Denna bok är översatt från engelskan då någon tysk upplaga icke existerar. Det gäller även mängden av citat. En del av de citerade arbetena finns övershuvadt inte tillgängliga i Sverige; beträffande andra är författarens sidohänvisningar gjorda till engelska översättningar av vederbörande arbeten, varför det ansetts lämpligast att utgå från dessa. De skillnader i nyanser, som en översättning via ett annat språk kan medföra på en och annan punkt, torde i varje fall inte inverka på betydelsen. Övers.

I. HANS FÖRFÄDERS BEGÅVNING

När advokaten Herschel Marx i Trier på hösten 1816 mottog dopet¹ spärrade stadsbefolkningen upp ögonen en smula. Det var en massa judar i Västeuropa som på den tiden sökte sig väg från synagogan till kyrkan. Med den då rådande optimismen tyckte man att detta var bästa sättet att definitivt göra slut på fördomarna, som för resten lyckligtvis redan höll på att blekna bort. Vanligtvis gladdes folket över dessa omvändelser, men den här slog inte riktigt an på vare sig judarna eller de kristna i Trier.

Herschel Marx tillhörde nämligen en familj som i hundrafemtio år hade skänkt Trier dess rabbiner. För tillfället bekläddes ämbetet av hans bror; förut hade det varit hans far och hans morfar och representerat för ytterligare två äldre generationer. Och långt innan Herschel Marx' förfäder hade övertagit det nära nog ärfviga herdadömet i Trier, hade de varit rabbiner i andra städer. Sedan många hundra år hade ingen haft något annat yrke. Församlingar i långt avlägsna länder hade försökt locka dem till sig och många hade varit verkliga andliga furstar i Israel. De initierade talade med djup vördnad om Josef ben Gerson Cohen som hade varit rabbin i Krakov mot slutet av 1500-talet. Och rösterna blev ännu vördnadsfullare när de talade om Meir Katzenellenbogen som dog 1565 som rabbin i Padua och vilkens rykte sträckt sig långt utanför hans synagogas murar. Det stora universitetet i Prag räknade honom som en av tidens största andar och hängde upp hans porträtt i aulan.²

Det var även en annan egendomlig sak med denna omvändelse. Året före sitt dop hade Herschel Marx gift sig, men han hade tydligen inte kunnat bli ense med sin unga fru i fråga om religionen. Hon hette Henriette Pressburger och var från Nijmegen i Holland; även hon tillhörde en urgammal familj av rabbiner och liksom sin make var hon inte riktigt fast i sina fäders tro. Men å andra sidan kände hon lika

lite dragning till den religion hon skulle bli tvungen att välja i stället och vägrade därför att följa sin make till den kristna kyrkan. Hurdan blev då familjen Marx' ställning och hur skulle de uppföstra sina barn av vilka det första tydliga var på väg? Situationen var faktiskt inte så enkel som det goda folket i Trier skulle ha önskat.

Men Trier-bon — och detta gällde både juden och den kristna — hade ingen lust att ta vara på sin broder. Hans princip var att leva och låta leva, och på senaste tiden hade tolerans blivit ett modernt slagord bland framstegsvänliga andar. Låt var och en sköta sitt, var hans motto.

Atmosfären i den lilla staden var mättad med doften från vindruvor som odlades mildtals uppåt och nedåt floden. Druvorna i Moseldalen bildade tillsammans med druvorna från Rhen, Bourgogne, Bordeaux och Champagne de fem stora inom vinaristokratin. Moselviner uppskattades i högsta grad även på så avlägsna platser som vid hoven i London och i S:t Petersburg och det var inte länge sedan en beställning hade kommit från den nya världen, från Amerika. Vinet var inte bara Trier-bornas födkrok, det hade också spelat sin roll för formandet av folkkaraktären. För fattiga som rika var vinet den dagliga drycken, men också festens höjdpunkt. Varje människa kunde med slutna ögon skilja på druvsorter och årgångar. Med kärlek, men också med kritik, drack man sitt gyllne vin mellan och vid måltiderna och maten skulle vara av motsvarande goda kvalitet. Vinet gjorde mycket för att forma folket i Trier till fredliga, godmodiga och glada människor.

Även något annat spelade en roll därvidlag. Man brukade kalla Trier början och slutet på Tyskland och detta inte utan skäl.

Ty vid denna punkt på kartan slutade Tyskland. Man behövde inte resa långt västerut för att finna att folket talade franska i stället för tyska. Här var en plats där två folk möttes och blandades. Men man kunde också säga att Tyskland hade börjat där. Trier var den äldsta tyska staden.

På de smala gatorna ekade alltjämt stegen av romarna som på denna fläck hade uppfört sin germanska huvudstad. Varje mur, varje sten berättade en historia ur dess ändlösa krönika. Den majestätiska Porta Nigra, kejsarens varna källor, amfiteatern — allt påminde om Cæsar och Augustus som hade haft Trier till residens och fört med sig byggnadskonsten, vinodlingen, skrivkonsten, lagen och naturligtvis också judarna. Katedralen, i vars alla heligaste förvarades den dyrbaraste av alla relikier, Kristi klädnad som inte var sömnad, erinrade om aposteln

Bonifatius som lät de germanska barbarerna stifta bekantskap med korset och även om de otaliga ärkebiskopar som hade varit herrar över Triers suveräna ärkebiskopsdöme. Och överallt möttes ögat av minnen och monument över kejsare, kungar och fältherrar, över krig, härar och freder, över utbrott av extas, desperation och hat, över revolutioner och förföljelser utan tal.

I denna mötesplats mellan två länder, där plogen första gången satts i jorden för tvåtusen år sedan, hade föreställningen om att allting hade två sidor haft lätt att slå rot. Även kyrkan hade lagt sig till med en viss tolerans och skepsis. Den katolska kyrkan i denna vrå av världen grillade mat och dryck, den översåg med små mänskliga svagheter och uppmunade med en blink i ögat sina barn att leva och låta leva.

Och i nådens år 1816 var det något annat som hindrade folket i Trier att tänka för mycket på vardagliga bagateller. En ny, besynnerlig tid dagades för dem.

Tjugu år tidigare hade de franska revolutionsarméerna tågat in i staden och gjort slut på det suveräna ärkebiskopsdömet Trier. Staden förlorade sin prestige som huvudstad och införlivades först med den franska republikken, sedan med kejsardömet. Den mottog sina medborgerliga rättigheter med ett småleende. Med väl dolt missnöje fann den sig i inkvartering, utskrivning och all annan heroisk oordning. Allt detta var övergående. Den napoleonska vägen ebbade ut. Nya uniformer uppträdde i staden. Kejsardömet hade brutit samman vid Waterloo, och i mitten på 1815 hade Europas store fattat sina beslut, som även avsåg det lilla Trier. Staden skulle tillhöra Preussen och preussiska ämbetsmän började genast dra in. För första gången såg man nu Hohenzollerns vapen på de offentliga byggnaderna och folket i Trier började undra hur livet skulle gestalta sig i fortsättningen. Allt detta bidrog naturligtvis till att Herschel Marx blev bortglömd, det vill säga utom i sin egenskap av praktiserande jurist, där han var till särskilt stor nytta i tider som dessa.

Heinrich Marx, som han nu kallade sig, lämnade aldrig någon förklaring till sitt ombyte av religion. Att det inte hade med religiös övertygelse att göra kunde man vara säker på. Han trodde på ett slags panteistisk gud. Ända till sin sista stund varnade han sina barn för ateismens synd. Men han trodde inte på någon ortodox gud. Han var fritänkare. Han hörde hemma i upplysningens tidevarv, inte bland några kyrkliga dogmer.

Inte heller existerade det mera dramatiska motiv, som några av hans familj senare sade sig ha upptäckt. Den nya preussiska regimen ställde ingalunda Heinrich Marx inför det tyranniska valet att bli kristen eller förlora sin plats. En överrättsadvokat hade ingen officiell ställning. Han var självständig privatjurist. Efter det minnesvärda året 1812, när det berömda emancipationsediktet gav de preussiska judarna fullständiga medborgerliga rättigheter, hade myndigheterna varken lust eller befogenhet att hindra dem från att utöva något yrke. Heinrich Marx var förvisso inte hotad av något tyranni från statens sida. Om han å andra sidan hade varit inriktad på diverse små sociala fördelar, skulle han ha gjort klokare att gå över till katolicismen eftersom han bodde i ett helt och hållet katolskt samhälle. Men han valde den protestantiska kyrkan eller — för att använda dess officiella titel — konungariket Preussens evangeliska kyrka. Och han tog detta steg just i det ögonblick då Trier övertogs av Preussen. Sanningen var i själva verket den, att Heinrich Marx var en varm beundrare av Preussen.

Denna beundran hade börjat i hans ungdom när han liksom världen i övrigt utsattes för den bisarre Fredrik den stores magnetiska dragningskraft. Det var inte så mycket fältherren Fredrik utan snarare "filosofen på tronen", som hade samlat kring sig sådana män som Voltaire och d'Alembert; det var rationalisten och encyclopedisten Fredrik, upplysningens beskyddare och befrämjare. Visserligen besegrades Preussen sedermera av Napoleon. Men av detta nederlag föddes en ny och djupare aktning, en aktning för de skrämmande effektiva reformer varmed Preussen så snabbt återvann sin makt. Och nu var utan tvivel Preussen kontinentens hopp. Det var inte bara Heinrich Marx som tyckte så, utan hela Europa.

I intellektuella och estetiska frågor var Frankrike naturligtvis fortfarande den bildade världens Mecka. I fråga om praktiska, nationella angelägenheter samlades alla förväntningar kring Preussen. Där fanns stadga utan senilitet, ordning utan stillastående. Under dessa år representerade Preussen framsteg mildrade av försiktighet, sunt förnuft och ansvarskänsla, energi och respekt. Heinrich Marx' brinnande önskan uppfylldes, när Wien-kongressen beslöt att hans stad skulle bli en del av Preussen.

Och nu ville han själv bli en del av Preussen. Varken han själv eller hans ofödda barn skulle på något sätt hindras därifrån. Preussen hade avskaffat alla för judarna diskriminerande lagar. Det var nu judarnas

egen sak att skaffa undan allt som kunde ge anledning till diskriminering. Omvändelsen till kristendomen betydde för Heinrich Marx en total sammanmätning med hans avgudade Preussen.

På Brückergasse bodde endast aktingsvärda, stadgade medborgare. Nummer 664 var ett trevningshus med släta, vitrappade vägar. Advokater var enligt sina yrkesregler inga affärsmän utan hade liksom läkare ett slags förtroendeposter i samhället. Därför fick de inte hålla kontor utan måste utöva sitt yrke i hemmen, fria från all professionell besittelse. Följaktligen kom och gick i Heinrich Marx' hus de vinodlare, vinhandlare, godsägare, affärsmän etc., som bildade hans klientel. Det var en stor skara. Antalet bokhållare och skrivare, som stod vid sina höga pulpeter och lät gåspennorna ila över papperet, växte ständigt. Väistånd härskade i huset.

Snart föddes ett barn till Heinrich Marx, det var en dotter som fick namnet Sophie. Den 5 maj 1818 kom barnet nummer två, denna gång en gosse. Han fick namnet Karl Heinrich. Under de närmaste åren ökades familjen med nästan en medlem om året, och frågan om barnens religion vållade, såsom var att vänta, mycket bekymmer. Tills vidare avgjordes den i enlighet med moderns önskningsar. Heinrich Marx älskade sin hustru; äktenskapet var ett mycket tillfredsställande inklinationsparti. På denna punkt var det emellertid omöjligt för makarna att enas, och först när tiden var inne för Karl att börja skolan fick hans far sin vilja fram. En vacker augustidag 1824 infann han sig i kyrkan omgiven av sju barn. Sophie, Karl, Hermann, Henriette, Louise, Emilia och Caroline upptogs samtidigt genom dopet i den evangeliska kyrkans famn.³ Deras mor deltog inte i ceremonien.

Därför var det så mycket mer överraskande när hon i november 1825 själv tog det steg som hon så länge hade motsatt sig.⁴ Den egentliga orsaken till kapitulationen yppade hon aldrig. Den kanske var att hennes båda äldsta barn utsattes för smärta i skolan därför att de hade en judisk mor. Hon kanske kände ett visst främlingskap inför sina barn och ville övervinna detta. Hennes son Karl visade åtminstone aldrig någon större tillgivenhet för henne.

Karl var ett ganska besvärligt barn, envis, egensinnig och påstridig. Han beundrade sin far och var sur mot sin mor. Han opponerade sig till och med mot hennes sätt att tala. Hon hade aldrig lärt sig tyska annat än nödortförtigt och talade språket med en massa fel och med utpräglad holländsk brytning. Och det måste erkännas att hennes hori-

sont inte var särskilt vidsträckt. Även sedan hennes son hade vuxit upp innehöll hennes brev till honom föga mer än vardagliga råd; att han måste klä på sig ordentligt, att han måste låta städa sitt rum en gång i veckan, att han måste tvätta hela kroppen med en stor svamp minst en gång i veckan och så vidare. Så snart det uppstod några svårigheter, skrev hon: "Lyd din käre fader." I varje fall var det ett svalg befäst mellan gossen och hans mor, och hennes enkla hjärna lyckades aldrig hitta något sätt att avlägsna motsättningen.

Ären förfliot händelselöst. Karl passerade utan särskilda missöden den ena klassen efter den andra i skolan som skulle förbereda honom för universitetet.

Skolan var på den tiden inget lekverk. Åtta timmar om dagen var det lektioner och förhör och sedan en massa läxor. Våldiga massor kunskaper pumpades i barnen och disciplinen var sträng. Men Heinrich Marx' son var en begåvad gosse. Han var inte fullt så lysande och överlägsen i skolan som vid samtal, men han var en av de bästa bland lärjungarna och hans flit och goda uppförande bekräftades av betygen. Hans far kunde ha varit lika nöjd som lärarna, om inte en egendomlig sak i någon mån hade stört hans sinneslugn.

Det var upptäckten att Karl levde bakom ett slags glasvägg som skilde honom från hans kamrater. Han fick inga vänner. Från det ögonblick han slutade skolan träffade han aldrig någon av skolkamraterna, han skrev inte till dem, nämnde dem inte i brev eller samtal. Och det berodde inte på att de andra pojkar avvisade honom. Fastän han skaffade sig en del ovänner genom sina utmanande anmärkningar och satiriska verser, var han så livlig och rolig och framstående att vem som helst skulle ha varit glad att vara vän med honom. Det var han själv som inte kunde trolia fram någon inre värme. Han rörde sig bland kamraterna utan att få kontakt och utan att känna behov därav. Hans far var inte alls säker på att han hade funnit den riktiga förklaringen, när han sade att gossen inte var intresserad av ungdomar utan bara av vuxna.

Men det var alldeles riktigt att Karl så långt som möjligt tillbragte sin fritid med vuxna, det vill säga de två vuxna som fanns tillgängliga. En av dem var hans far som gärna gjorde gällande att han tillhörde "småfolket". Den andra var det kungliga preussiska riksrådet Ludwig von Westphalen, en stor man från stora världen. Ur Triers synvinkel beklädde han ett framstående ämbete, ur familjen Marx' synvinkel hade han en utomordentlig prestige.

Ty riksrådet von Westphalen var en av de högsta i den preussiska provinsregeringen, för att inte tala om att han tillhörde högadelns slutna värld. Hans far hade varit generalkvartermästare hos hertig Ferdinand av Braunschweig, chef för en armé i Fredrik den stores och kung Georgs av England koalition. Hans mor var av ännu ädlare härstamning. Hon kom direkt från den skotska högadeln och hennes stamträd lyste med romantisk och heroisk glans. Det gick så långt tillbaka som till den presbyterianske rebellen Archibald, earl av Argyll, vilken två hundra år tidigare för en tid hade varit Skottlands verkliga härskare och därefter offentligt avrättats på torget i Edinburgh. Detta var riksrådet von Westphalens föräldrar.

Det var ingen liten ära att bli mottagen och vänligt bemött i en så hög persons hus, och det var en ära som inte kunde undgå att göra intryck på en ung pojke. Karl hade alldeles klart för sig att detta privilegium inte var uteslutande hans egen förtjänst. Hans syster hade något med saken att göra. Sophie Marx var skolkamrat med von Westphalens dotter. De båda flickorna var oskiljaktiga och det var genom Jenny von Westphalen som Karl blev uppmärksam på riksrådet. Hans far spelade också en viss roll. I sitt yrke hade Heinrich Marx ofta att förhandla med provinsregeringens rättsliga avdelning och han vann så småningom chefen Westphalens uppriktiga gillande.

Men inte ens detta var tillräckligt skäl för den äldre mannen att tillåta unge Marx att uppta så mycket av hans tid, faktiskt mer tid än han skänkte sina egna söner. Han måtte själv ha haft en viss behållning av dessa samtal med den outtröttlige lyssnaren vilkens mörka ögon ständigt var fästa på honom. Ögonen var svarta och ansiktet svart-muskigt, näsan var en smula bred och pojakens hela utseende motiverade smeknamnet "moren" som hans far hade givit honom. Moren förstod att utnyttja tillfällena. Han tröttnade aldrig att ställa dessa båda män, som var hans enda vänner, mot vägen och överhoppa dem med frågor och argument. "Han kramar ur folk", brukade hans far säga. "Er lille mor kramade ur mig igen i går", kunde riksrådet säga med ett leende.

Fadern å sin sida log inte alltid efter dessa samtal. Ibland var han djupt tankfull.

All hans kärlek och all hans ärelystnad var koncentrerade på den äldste sonen. Den andre i ordningen hade olyckligtvis befunnits vara dum. Den tredje och mycket yngre hade varit sjuklig från födelsen. Det var alltså Karl som blev föremål för alla de förhoppningar och all den

ärelystnad en far hyser för sin son, och Marx hade förvisso alla skäl att vara nöjd med gossens utveckling. Om han emellanåt kände sig osäker över vissa sidor i sonens karaktär, kunde det bero på att han ställde alldeles för stora fordringar på fullkomlighet. Han sade sig outhärligt att han inte fick överdriva, men de oroande dragen ville inte försvinna. Ett av dessa drag var något som säkerligen ingen annan än han kunde märka och förstå.

Det rådde inget tvivel om att gossen var utrustad med ett utomordentligt gott huvud. Det måtte ha märkts redan från hans tidigaste barndom, och ju äldre han blev, dess tydligare framgick det. Det var på samma gång hans största charm och den bästa garantien för hans framtid. Men fadern kunde inte undgå att märka att det var en alldeles speciell hjärna. Här hade naturen åter spelat ett spratt. Den hade skänkt denna unga varelse en av förfädernas hjärnor, en av dessa underliga hjärnor som utvecklats under den rabbiniska lärdomens disciplin.

Heinrich Marx mindes mycket väl denna lärdom från de tillfällen hans egen far hade försökt locka honom med den. Han mindes den speciella skarpsinnighet vari den huvudsakligen bestod. "Du skall icke koka en killing i dess moders mjölk." Vad betyder detta om vi undersöker det närmare? Betyder det, som det låter, att en verklig killings kött skulle kokas i mjölken av dess egen moder? Eller hade det måhända en vidsträcktare och mera generell tillämpning, exempelvis att inget som helst kött fick kokas i någon som helst mjölk? Och eftersom kokningen endast är en förberedelse för ätandet, betydde det inte i verkligheten att kött och mjölk inte skulle förtäras tillsammans?

Väldiga berg av logik byggdes upp på dylika sandkorn. Tjugu, fentio sidor argument, tillräckliga för att göra läsaren yr i huvudet, skrevs ned. Det var analogiska, antitetiska, eliminerande argument, där varje enskild länk i den långa kedjan angreps och försvarades. Heinrich kände sig ensam och deprimerad när hans far och farfar njöt av någon särskilt konstnärlig slutledning. Deras hjärnor måtte vara skapta annorlunda, tänkte han. För att hans egen hjärna skulle fungera, behövde den en rationell stimulans från verklighetens värld. Deras tycktes fungera bättre, ju mer dimmigt och abstrakt ämnet var, ju mer de fördjupade sig i meningslöshetens tomrum.

Så småningom upptäckte han att detta var karaktéristiskt inte bara för de judiska talmudisterna. De hade sin motsvarighet i alla religioner. De kristna skolastikerna, som förde ändlösa diskussioner huruvida en

ängel eller två eller flera kunde stå på en knappålsspets, var utrustade med precis samma hjärna. Det hade ett naturligt sammanhang med det faktum att religionen, som är en trons och känslans sak, inte var åtkomlig för logik och vetenskap. Hur som helst kunde Heinrich Marx inte undgå att märka att sonen hade ärvt detta slags hjärna. Det framgick tydligt av Karls frågor och argument, själva beskaffenheten hos hans idéer, hans sätt att vrida och vända på dem och leka med dem. Inför faderns ögon fick de gamla männen, som han så ofta hade sett sitta över sina böcker, nytt liv. Allt det raffinerade i deras förbluffande argument återkom i en miniatyruppplaga. Och här fanns också den omiskänliga dragningen till ett abstraktionernas tomrum, till spekulatior för spekulatiorens egen sak. Det var tydligt att moren var mer intresserad av ett ämne, ju längre bort det låg från verkligheten. Levande varelser lockade honom endast när de var omformade i det tryckta ordet.

Heinrich Marx sökte förmå sonen att intressera sig för mer konkreta saker. Det hände ju en massa märkvärdiga saker i världen. Mot slutet av Karls skoltid gled den första ångbåten över Mosel. Det första järnvägsståget kom stänkande in i den flaggsmockade staden. Det påstods att gatorna och husen kunde upplysas genom en osynlig gas som strömmade ut genom smala rör. Och det kom historier om uppfinningar — så kallade ångmaskiner som likaledes drevs av denna underbara ånga — som kunde tillverka nya och nyttiga saker mycket billigare än förut och i ditills otänkbara mängder. Sådana underverk försökte Heinrich Marx intressera sin son för.

Han påpekade att detta var det mål som människan hade strävat efter genom seklerna — långa sekler då hon inte hade haft annan hjälp än sin egen muskelstyrka, de djur hon tämde samt, för vissa ändamål, vindstyrkan. Allt detta hade endast varit en förberedelse. Nu hade människan slutligen blivit naturens herre genom dessa slavar av järn och ånga. Nu fanns det ingenting som kunde hindra henne från att bestiga en helt ny värld av välstånd, förbättringar och universell lycka. Aldrig var Heinrich Marx vältaligare än när han talade om denna gryningsprocess och dess ljusnande perspektiv, ty utveckling var för honom världens mening och förnuftet var dess ledstjärna. I dessa nya uppfinningar såg han både utveckling och förnuft på ett underbart sätt förverkligade. Vad han skulle bli lycklig om Karl kunde förmås att byta bort sina filosofer och skaldar mot dessa underverk av en påtaglig verklighet! Vad han skulle bli lycklig om sonens huvudbry om yrkesval

resulterade i en önskan att tjäna denna, den yngsta bland muserna, att bli fysiker, kemist, ingenjör, uppfinnare! Men moren förblev totalt likgiltig för sådant. Naturvetenskapen, det exaktaste av alla ämnen, var hans sänsta och hans skolbetyg visade aldrig annat än B.

Pojken var emellertid allt annat än en negativ ensöring. Han fann tvärtom världen oerhört spännande. Han drömde om världsliga triumfer, om stora bragder, om allmänt erkännande. Han accepterade världen sådan den var och var ivrig att ta del av allt vad den bjöd. Han gick i dansskola. Han lärde sig att rida. Han tyckte om att vara välklädd. Men samtidigt hade han klart för sig att han aldrig kunde nå en dominerande ställning i världen genom några prestationer inom det praktiska livets område. Han skulle bli stor och berömd genom vad han uträttade i tankens högre rymder, genom uppenbarelser i ord, ord skrivna på papper, tryckta på papper, samlade i bundna böcker.

För den tidens bildade människor var böcker nästan den enda förströelsen på lediga stunder. Ett omtyckt nöje var högläsning som då åtföljdes av långa diskussioner. Riksrådet von Westphalen kunde mer än läsa högt. Han kunde hela sidor av Homeros utantill på grekiska och kunde läsa upp dem. Och han kunde ur minnet citera hela stycken ur Shakespeare för Karl som inte kunde läsa engelska. Heinrich Marx hade också sina älsklingsförfattare, fastän han annars var betydligt mindre lärd än riksrådet. För honom var Voltaire och Racine de stora klassikerna. Det var i denna atmosfär som Karl kände sig mest hemma-stadd.

Listan på författare, vilkas verk han slök, växte hastigt. Han citerade flitigt från skaldar, filosofer, teologer, kritiker och levnadstecknare. Det fanns skäl att mistänka att han aldrig riktigt läste igenom alla de böcker han var så glad att citera. "Han läser en massa", sade en nära bekant till honom några år senare, "men han avslutar inte någonting. Han avbryter alltid för att i nästa ögonblick åter dyka ner i ett ändlöst hav av böcker." Det som han absorberade var emellertid tillräckligt för att göra hans konversation intressant. Särskilt den yngre generationen var fascinerad. Hans syster Sophie och Jenny von Westphalen lyssnade spämt. Och deras beundran växte, ju mer han utvidgade sitt omsorgsfullt valda, bildrika ordförråd, ett ordförråd som anstod en blivande skald.

Ty mot slutet av sin skoltid hade Karl Marx äntligen upptäckt att detta skulle bli hans kallelse. Han skulle erövra världen som skald. Detta

gillade fadern inte riktigt. En skald var ju visserligen en gudabenaad varelse, och man kunde naturligtvis försöka, men om det inte lyckades, borde man kunna utöva ett normalt yrke. Det var underförstått att Karl skulle studera till jurist. En dag skulle han ingå i faderns rörelse och så småningom överta den. Detta var det naturliga händelseförloppet och Karl, som hade vägrat att bli fysiker, gjorde inga invändningar. Men i själ och hjärta var han övertygad om att han var bestämnd att bli skald, och hans skrivbordslåda fylldes så småningom med dikter.

Aldrig har så mycket poesi skrivits någonstans som i Tyskland på den tiden. Den romantiska perioden var fascinerad av lyrik. Ingen åtnöt större popularitet än Heinrich Heine från Düsseldorf — även han jude. Gud hade skänkt honom gåvan att författa de ljuvaste, sentimentallaste och trånsjukaste poem som någonsin skrivits på tyska. De citerades och lästes upp i vartenda hem. De sjöngs till dussintals tonsättningar av Schubert, senare av Schumann och Mendelssohn. Det var inte många ungdomar på den tiden som inte i hemlighet hade försökt att skriva poesi, i hopp att en Heine skulle ligga gömd även hos dem, att även de skulle lägga världen och särskilt damernas hjärtan för sina fötter. Karl Marx var för sin del säker på den saken.

Visserligen var riksrådet von Westphalen inte särskilt intresserad av Karls verser. Han förklarade att de inte hade något större värde, att de inte var frukter av en verklig poetisk fantasi och att de, trots anhopningen av vackra ord och metaforer, verkade konstlade och torra.

Men alla reagerade inte på samma sätt. Riksrådets dotter upptäckte i dessa dikter all poesins parfym, hela geniets eld. Det hände, berättade Sophie för sin bror, att Jenny "brast i tårar av glädje och vemod" när hon läste en ny dikt.⁶ Jenny förstod att uppskatta vad han skrev. Var det möjligen så att han skrev för att vinna hennes uppskattning?

Hans far kände sig osäker till mods. På sista tiden hade han sett de unga människorna växla blickar som kom honom att fundera. Var det möjligt att pojken hade fått i sitt huvud idéer som gränsade till galenskap? Han var sjutton år, Jenny tjuguet. Han var ingenting, och det skulle dröja årtal innan han kunde försörja sig; hon var en skönhet i full blomning, uppvaktad av män i alla åldrar och på framstående poster. Han var en avkomling av rabbinen Meir från Padua, hon av earlen av Argyll. Det hela var orimligt.

Men var det inte också orimligt att på allvar oroa sig? Allting skulle ju snart bli annorlunda, intalade han sig. Karl hade bara några månader

kvar i skolan. Studentexamen väntade och därefter bar det av till universitetet.

Om Heinrich Marx hade fått sin vilja fram skulle Karl från början ha valt universitetet i det avlägsna Berlin. Gamle Marx hade blivit mer preussare än någonsin. Han hade nyligen hedrats med titeln preussisk hovauditor. Det var en ren hederstitel som brukade tilldelas äldre jurister. Men det ökade hans hängivenhet för landet. Han tyckte att hans son inte för tidigt kunde börja insupa den preussiska andan, inte för tidigt lära den innersta strukturen hos det stora preussiska samhällsmaskineriet. Med stor svårighet lyckades Karl övertyga sin far om att det närbelägna universitetet i Bonn åtminstone för tillfället erbjöd bättre möjligheter för studier. Han skulle i varje fall vara borta från Trier. Det skulle dröja länge innan han kunde träffa flickan igen, även om det var något mellan dem skulle det försvinna av sig självt, och de skulle glömma.

På hösten 1835 tog unge Marx sin studentexamen, vilket var en mycket högtidlig händelse. I stort sett kan man säga att han klarade sig med glans.

Såsom var att vänta fick han utmärkta betyg i kristendom, grekiska och latin och i tolkningen av klassikerna. Men ju närmare ämnet låg det levande nuet och den konkreta verkligheten, dess mindre tillfredsställande var resultatet. I matematik fick han endast B. Franskan hängde också på håret, vilket var egendomligt med hänsyn till den miljö han levde i. I naturvetenskaperna klarade han sig som vanligt endast någorlunda.

Exomens höjdpunkt, åtminstone för Karl med hans litterära aspirationer, var den tyska uppsatsen. Den som rättade uppsatsen, lektor Wyttenbach, antecknade med rött bläck att den vittnade om tankerikedom och klar disposition. Men, heter det, "författaren hemfaller åter till sitt vanliga misstag, att söka efter överdrivna och ovanliga metaforer och uttryckssätt. Därför saknar hela framställningen, såsom framgår av de många bockarna, nödvändig klarhet, ofta till och med begriplighet, vilket gäller både om enstaka uttryck och om uppsatsen i dess helhet."⁷

Mer än hundra år senare anmärkte en amerikansk forskare att denna böjelse för metaforer och pittoresk retorik är genomgående för Marx' alla verk och är mest märkbar i avgörande ögonblick då han saknar klarhet, fasthet och tydlighet. "Hos Marx antyder argument av denna typ och denna stil alltid något slags svaghet som måste döljas."⁸

Lektor Wyttenbach återsåg aldrig sin elev. Det var en obrottslig etikettsregel i Trier att en nybakad student skulle göra visit hos sina gamla lärare innan han reste till universitetet. Att försumma detta var liktydigt med en förolämpning. Karl Marx försummade det.

¹ Marx-Chronik, Hösten 1816.

² Bernhard Wachstein: Die Abstammung von Karl Marx (Ur Festschrift i Anledning af Professor D. Simonson, Köpenhamn, 1923).

³ Marx-Chronik, aug. 1824.

⁴ Samma, nov. 1825.

⁵ Arnold Ruge: Briefe und Tagebuchblätter. Brev till Feuerbach den 15 maj 1844, sid. 345.

⁶ Marx-Engels Gesamt-Ausgabe, I:a delen, band 1, halvband 2, sid. 199.

⁷ Samma, sid. 167.

⁸ Joseph A. Schumpeter: Capitalism, Socialism and Democracy, sid. 30.